

УДК 94 «1941-1944»

**ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОДУНАВ'І
(1941 – 1944 рр.)**

А.В.Дізанова

*кандидат історичних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

У статті розглянуто особливості румунсько-німецького окупаційного режиму в українському Подунав'ї 1941-1944 рр., системи управління, соціально-економічної політики, політики румунізації населення, збитки, завдані окупаційним режимом.

Ключові слова: *українське Подунав'я, румунсько-німецький окупаційний режим, губернаторство, румунізація, репресії, матеріальні збитки.*

Історія Другої світової війни до цього часу привертає увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників. Їхні праці присвячені в основному масштабним військовим операціям, однак подальшого вивчення потребують події, що відбувалися в роки війни в окремих регіонах, одним з яких є українське Подунав'я.

Події Другої світової війни в українському Подунав'ї описані в праці О.М.Лебеденка й А.К.Тичини [1]. У статті А.В.Дізанової розглянуто початковий період Великої Вітчизняної війни у Подунав'ї [2]. Діяльності Дунайської військової флотилії в роки війни присвячене дослідження І.І.Локтіонова [3]. У 2004 р. вийшла книга «Азовці и дунайці в боях за Родину в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.» [4], автори якої були учасниками бойових дій. Про Дунайську флотилію розповідається в роботі В.Д.Доценка [5].

Становище краю в умовах окупаційного режиму знайшло відтворення в роботах дослідників С.Желяскова [6], Н.Дейнеки (Терефери) [7, 8, 9, 10, 11], О.Новосьолова [12, 13], І.Левіта [14, 15], І.Никкульчі [16] та інших. Релігійній політиці окупаційної влади присвячені роботи М.Михайлуци [17, 18]. Однак чимало аспектів проблеми залишаються маловивченими. Потребують ґрунтовного опрацювання та аналізу архівні документи. У Державному архіві Одеської області зберігаються сотні фондів, десятки тисяч справ, документи яких відображають у всій повноті діяльність окупаційної влади в Трансністрії та Бессарабії. Це, зокрема, законодавча, нормативно-правова база окупаційного режиму; відомості про відправку громадян України на примусові роботи до Німеччини тощо [19].

Через місяць після початку Великої Вітчизняної війни в Подунав'ї був установлений румунсько-німецький окупаційний режим. Спочатку вся повнота адміністративної влади на окупованих східних територіях належала командуванню збройних сил Німеччини, Угорщини та Румунії. Відповідні повноваження Гітлер надав командуванню вермахту своїм наказом від 25 червня 1941 р. Доля окупованих земель обговорювалась на таємній нараді 16 липня 1941 р. – вони мали стати колоніями Німеччини.

На цій нараді обговорювалась також проблема територій між Дністром і Південним Бугом, які Гітлер пропонував передати Румунії в якості винагороди за участь у війні. Однак і Розенберг, і Герінг виступили проти того, щоб віддавати румунам важливі з економічної точки зору землі з великим портом в Одесі. Тому було вирішено передати Румунії межиріччя Дністра і Південного Бугу тільки у тимчасове управління з рішенням остаточної долі цих земель після війни [20, 171-172].

Згідно з німецько-румунською угодою від 19 липня 1941 р. Румунії були передані на постійне управління території, віддані Радянському Союзу в 1940 р., і на тимчасове управління території, які розглядалися як плата за участь у війні проти СРСР.

За німецько-румунською угодою, підписаною 30 серпня 1941 р. у Бендерах, Румунія отримала лише мандат на здійснення тимчасової адміністрації та економічної експлуатації межиріччя Дністра і Південного Бугу.

На захопленій румунськими окупантами території південно-західної України і Молдавії були створені такі окупаційні зони: губернаторство «Трансністрія» (Задністров'я), до якої увійшли Одеська, південні райони Вінницької, західні райони Миколаївської областей та лівобережні райони Молдавії (з центром у місті Тирасполь, а з 17 жовтня 1941 року – в місті Одеса), губернаторство «Буковина» (з центром в місті Чернівці) губернаторство «Бессарабія», куди увійшли Ізмаїльська область і правобережні райони Молдавії (з центром в місті Кишинів). Таким чином, південно-західна частина українських земель і Молдавія потрапили в зону румунської окупації, однак входили до складу різних губернаторств.

І.Антонеску, захопивши Бессарабію, Північну Буковину і територію між Дністром і Південним Бугом, приступив до реалізації плану створення «Великої Румунії». Як зазначає дослідник О.Новосьолов, Румунія в результаті військових дій улітку 1941 р. захопила близько 60 тис. кв. км (Буковина – 5,5 тис. кв. км; Бессарабія – 14,5 тис. кв. км, «Трансністрія» – 40 тис. кв. км) [13].

Адміністрація губернаторств складалася переважно з румун, представники місцевого населення призначалися тільки на низові посади.

У Губернаторстві Трансністрія головнокомандувач румунської армії Іон Антонеску ввів громадянське адміністративне управління. Главою адміністрації був призначений цивільний губернатор, який здійснював управління.

Територія Трансністрії була розділена на 13 адміністративних повітів, які керувалися повітовими префектурами на чолі з главами адміністрацій – префектами. Повіти ділилися на райони, органи управління якими називалися районними преторами на чолі з преторами. Претори районів підпорядковувалися повітовому префекту. Райони, у свою чергу, поділялися на комуни, що склалися з одного великого або декількох невеликих селищ. На чолі комуни стояла сільська управа – примара, якою керував примар.

Бессарабське губернаторство, як і інші, поділялося на такі жудеці, як: Акерманський (центр знаходився в Четатя-Алба, сучасний Білгород-Дністровський), Бельцький (центр в Бельцях), Кагульський (центр – Кагул), Оргеєвський (центр – Оргеєв), Хотинський (центр – Хотин), Сорокський (центр – Сороки), Ізмаїльський (центр – Ізмаїл), Сторожинецький (центр в однойменному місті), Тігінський (центр – Бендери) і Лапушнянський (центр в Кишиневі). Отже, в Південній Бессарабії існували 2 жудеця – Акерманський та Ізмаїльський. О.М.Лебеденко й А.К.Тичина зазначають, що Подунав'я було розділено на три повіти: Ізмаїльський, Ново-Кілійський і Акерманський [1, 164].

Поділ на жудеці встановлювався за прикладом французьких департаментів: у кожному жудеці призначався префект, який був представником уряду жудеця й главою місцевої адміністрації.

У Бессарабії було розміщено 9 жандармських легіонів. П.Шорніков вказує, що кількість жандармів і поліцейських у жовтні 1941 р. дорівнювала 4282 чол.[21].

У губернаторстві всі керівні пости в центральному апараті, а також всі посади префектів і преторів були доручені тільки уродженцям Старого королівства. Всі префекти були переважно військовими. На чолі Губернаторства «Бессарабія» став генерал Войкулеску, відомий через жорстоку розправу над учасниками Татарбунарського повстання.

З метою узаконення румунсько-німецького режиму румунські чиновники вирішили провести плебісцит. Голосування проходило з 9 по 12 листопада 1941 р. під наглядом жандармів і військ, тож результати були очікуваними – все населення «погодилося» з румунської державністю.

Румунська влада ввела смертну кару за невиконання наказів, за напад на румунських і німецьких солдатів, чиновників, а також за шпигунство й диверсії. Була відновлена приватна власність. Румунам, які мали земельні наділи в Бессарабії в 1918-1940-х роках, гарантувалося їх повернення.

Заохочувалося переселення на бессарабські землі жителів зі «Старого Королівства». Їм надавалося безкоштовне житло, земельні наділи, худоба, допомога при створенні кооперативів і земельних товариств. У селян були відібрані землі, худоба, сільськогосподарський інвентар – все, що вони придбали за радянської влади. За час румунської окупації чисельність бідняцьких дворів зросла і склала 68 % від усіх селянських господарств [1, 164].

Промислові й торговельні підприємства були частково повернуті їх власникам, інші перейшли у власність держави. На територію «Старого Королівства» вивезли обладнання металообробних підприємств, суконних фабрик, залізничного й водного транспорту, борошномельної і рибної промисловості. За роки окупації майже наполовину скоротилися посівні площі краю, поголів'я худоби. Більше ніж удвічі скоротилася чисельність робітників і службовців. Окупанти зруйнували понад 5,5 тис. будинків, у тому числі 1,9 тис. об'єктів виробничо-господарського призначення, 3,4 тис. житлових будинків. За даними радянської статистики, сума збитку, завданого окупантами в українському Подунав'ї, склала 3,5 млрд. руб. [1, 165].

Були встановлені норми поставок продовольства місцевим населенням, а також норми споживання продуктів. Населення у віці від 12 до 70 років примусово залучалося до різних робіт. Румунське населення за розпорядженням бессарабського губернатора від 5 жовтня 1941 р. звільнялося від роботи й трудових повинностей [22, 194].

Наказ Губернаторства «Бессарабія» від 15 листопада 1941 р. жорстко регламентував повсякденне життя. Цивільним службовцям суворо заборонялося під час служби розмовляти чужою мовою. Подібні заборони стосувалися персоналу торгових підприємств. Заборонялася публічна реклама товарів чужою мовою. Учні заборонялося розмовляти чужою мовою. Категорично заборонялося носити російські кашкети.

Порушення встановлених приписів каралося ув'язненням від одного місяця до двох років. Одночасно суд міг оштрафувати порушника на суму від 2 000 до 20 000 леїв і позбавити на шість років права займати державну посаду.

Розмовляти в громадських місцях можна було тільки румунською мовою. На румунську мову було переведено видавничу справу, навчання в більшості навчальних закладів. Усі чиновники й торговці не румуни були відсторонені від роботи. Навіть румуни, які жили в Бессарабії за радянської влади, повинні були підтвердити свою національну приналежність.

Населення не бажало миритися з румунізацією, продовжувало вживати російські імена. У приписі Губернаторства «Бессарабія», виданому в червні 1942 року, зазначалося, що найсумнішим і незрозумілим є те, що ця аномалія відзначається у більшості молдавських сімей, які з незрозумілих причин наполегливо користуються російськими іменами, зберігаючи, таким чином, в активному стані російський дух. Усунення цих «поганих звичок» розглядалося як першочергове й головне завдання під час виконання загальної й обов'язкової румунізації духу, настроїв і атмосфери в Бессарабії.

На керівників відповідних установ покладалося завдання – стежити за тим, щоб викладачі та вчителі шкіл записували в журнали учнів тільки з румунськими іменами (для румунів). У своєму повсякденному спілкуванні учні повинні були користуватися

тільки цими іменами. На порушників цих розпоряджень накладалися дисциплінарні стягнення, а в разі невиконання приписів їх виключали зі школи.

Службовців за вживання російських імен могли звільнити з роботи. У сільському середовищі священики, вчителі й усі державні службовці повинні були діяти силою переконання, доводячи селянам, що ті є румунами, а використання російських імен – негідний і ганебний вчинок.

27 лютого 1942 року було видано розпорядження Ізмаїльської повітової префектури, за яким заборонялося розмовляти російською та болгарською мовами. У ньому, зокрема, говорилося: «Нам стало відомо, що в місті Ізмаїл, всупереч постанові Бессарабського губернаторства за № 24, майже в усіх публічних місцях вживаються російська і болгарська розмовні мови.

У зв'язку з таким становищем просимо видати постанову про нагляд і вжиття заходів проти винних, які своєю поведінкою нехтують нашим державним авторитетом є цій провінції» [22, 194].

Німецько-фашистський режим охарактеризував сам Антонеску: «При найнезначнішому опорі з боку населення – розстрілювати на місці ... Населення Бессарабії піддати перевірці. Підозрюваних і тих, хто виступає проти нас, необхідно знищувати» [1, 165]. Підозрюваними були цілі народи – росіяни, липовани, українці.

У результаті війни й окупації людські втрати в українському Подунав'ї склали 24 % від кількості населення станом на 1 січня 1941 г. На 41 % скоротилося міське населення.

Сучасні українські дослідники відзначають, що румунський окупаційний режим на українських землях був м'якшим у порівнянні з німецьким. Я.Грицак у своїй праці «Історія України: формування модерної української нації XIX-XX ст.» зазначає, що румунський уряд прагнув швидше асимілювати національні меншини, використовуючи силу державного апарату. Політичні процеси відбувалися щодня, але, на думку дослідника, мова не йшла про масове знищення нерумунського населення, перш за все євреїв і циган. Їх виселяли з різних частин Румунії до Трансністрії, яка вважалася румунським Сибіром, але їх винищення не набуло масового характеру [23, 231]. Однак факти свідчать про інше.

Вже 8 липня 1941 І.Антонеску на засіданні румунського уряду заявляв, що виступає за насильницьку міграцію всього єврейського елемента Бессарабії і Буковини. Він також висловлювався за насильницьку міграцію українського елемента, вказуючи, що в румунській історії не було більш слушного моменту. Відомо, що Антонеску тоді заявив: «Якщо потрібно, стріляйте з кулеметів».

Урядом були розроблені спеціальні директиви та настанови для адміністративних інспекторів і префектів, які прямували в Бессарабію і Буковину. Цими директивами передбачалося, що етнічне очищення румунського народу від чужорідних йому елементів повинно здійснюватися шляхом депортацій та ізоляцій у «місця, звідки не зможе поширитися єврейська зараза». Далі зазначалося, що етнічне очищення – це необхідна структурна реорганізація Бессарабії й Буковини, яка вимагає на певний час повної ізоляції цих територій від території Королівства. Масові репресії проти єврейського народу в Бессарабії й Буковині почалися вже влітку 1941 р., відразу після встановлення тут румунської окупаційної влади [12].

У лютому 1942 р. Антонеску на засіданні уряду заявив, що потрібно позбутися росіян, українців, поляків, болгар, гагаузів, що населяють Бессарабію. У містах і селах створювалися спеціальні комісії, які вивчали ставлення місцевого населення до окупаційного режиму. В першу чергу переслідували тих, хто був причетний до радянської влади, а також тих, чий родичі поїхали в Радянський Союз.

Концентраційні й трудові табори для військовополонених були створені поблизу Рені, в селі Мирнопілля Саратського району, під Болградом, в районі Ізмаїла, Кілії, в

Татарбунарах. До Німеччини й Румунії на каторжні роботи було вивезено 15 тис. осіб [1, 165-166].

Після визволення Одещини від румунсько-німецьких окупантів у 1944 р. була організована Одеська обласна комісія сприяння у роботі Надзвичайної Державної комісії із встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників і заподіяного ними збитку громадянам, колгоспам, громадським організаціям, підприємствам і установам. Діяльність комісії направлялася і керувалася Надзвичайною Державною комісією. Комісія розслідувала злочини гітлерівських загарбників, установлювала конкретних винуватців цих злочинів, визначала збиток, завданий громадянам, підприємствам, організаціям і установам м. Одеса й Одеської області. 55 архівних справ містять матеріали щодо злочинів окупантів і заподіяної ними шкоди [24]. Такі дані були зібрані й по Ізмаїльщині [25, 22, 228-238]. Було підраховано, що збитки, завдані німецькими біженцями й деякими регулярними військами на території лише Ізмаїльського повіту, склали 63 841 222 лея [25, арк. 4]. Загальна вартість продуктів, переданих німцям, становила 22 362 485 лей [25, арк. 7].

Отже, румунсько-німецький окупаційний режим завдав величезних матеріальних збитків українському Подунав'ю, великої шкоди завдала політика румунізації, репресії відносно національних меншин. Уроки Другої світової війни повинні бути враховані в сучасних умовах.

1. Лебеденко О. М., Тичина А. К. Українське Подунав'я: минуле та сучасне : Навчальний посібник / О. М. Лебеденко, А. К. Тичина. – Одеса : Астропринт, 2002. – 208 с.
2. Дізанова А. В. Перші дні Великої Вітчизняної війни у Подунав'ї / А. В. Дізанова // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Збірник наукових праць. – Вип. 19. – Ізмаїл, 2005. – С. 15 – 17.
3. Локтионов И. И. Дунайская флотилия в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 гг. / И. И. Локтионов. – М. : Воениздат, 1962. – 320 с.
4. Азовцы и дунайцы в боях за Родину в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 гг. – Одесса : Печатный Дом, 2004. – 396 с.
5. Доценко В. Д. Флот. Война. Победа / В. Д. Доценко. – СПб. : Судостроение, 1995. – 256 с.
6. Желясков С.А. Органы управления Одессы и Одесской области во время немецко-румынской оккупации 1941 – 1944 годов / С. А. Желясков // Архів. Історія. Сучасність. – Одеса, 2001. – С. 60-61.
7. Терефера Н. В. Геноцид проти місцевого населення на території Одещини / Н. В. Терефера // Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей / НАН України. Інститут історії України. – 2005. – Вип. 9. – Ч. 2. – С. 320-326.
8. Терефера Н. В. Бессарабія та Північна Буковина в роки Великої Вітчизняної війни: окупаційний режим та радянський рух опору / Н. В. Терефера // Історія та географія. Збірник наукових праць / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2007. – Вип. 25-26. – С. 74-76.
9. Терефера Н. В. Окупаційний режим в «Трансністрії» (Задністров'я) / Н. В. Терефера // Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей / НАН України. Інститут історії України. – 2006. – Вип. 10. – Ч. 1. – С. 476-483.
10. Дейнека Н. В. «Новий порядок» в зонах окупації румунської адміністрації і вчинення опору підпільниками і партизанами (1941-1944 рр.) / Н. В. Дейнека // Перспективи / Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. – № 2 (34). – 2006. – С. 14-20.
11. Дейнека Н. В. Боротьба підпільників і партизан Південно-Західної України і Молдавії проти румунського окупаційного режиму (1941-1944 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / Дейнека Наталя Володимирівна. – [Електронний ресурс]: Бібліотека українських авторефератів. – Режим доступу : http://www.librar.org.ua/sections_load.php?s=history&id=84&start=1

- 12.Новосьолов О. Єврейство Бессарабії, Буковини та Трансністрії під румунською окупацією 1941 – 1944 рр. / О. Новосьолов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cheremosh30.org.ua/region/50--c-1941-1944-.html>
- 13.Новосьолов О. Окупаційні заходи Румунії на Буковині в 1941-1943 рр. / О. Новосьолов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cheremosh30.org.ua/region/38--1941-1943-.html>
- 14.Левит И. Э. Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР: Истоки, планы, реализация (1.IX.1939 – 19.IX.1942) / И. Левит. – Кишинев : Штиинца, 1981. – 391 с.
- 15.Левит И. Э. Крах политики агрессии диктатуры Антонеску 19.XI.1942. – 23.VIII.1944 / И. Левит. – Кишинев : Штиинца, 1983. – 376 с.
- 16.Никульча И. Я. Румынский оккупационный режим в Транснистрии (обзор источников) / И. Я. Никульча // Зиписки історичного факультету. – Вип. 5. – Одеса, 1997. – 329 с. – С. 182-188.
- 17.Михайлуца М. Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Трансністрії (кінець 1930-1944 рр.) / М. І. Михайлуца. – Одеса : Оптіма, 2006. – 237 с.
- 18.Михайлуца М. Християнізація по-румунськи в Трансністрії (на матеріалах преси 1942-1943 рр.) / М. І. Михайлуца // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів : Логос, 2004. – С. 377-381.
- 19.Документи Державного архіву Одеської області з історії Другої світової війни та її наслідків: огляд фондів / Державний архів Одеської області; Уклад.: Білоусова Л. Г., Гейтан О. Г., Деречина В. П., Желясков С. А., Мартиненко О. В., Маковецька С. О., Малінова Г. Л., Набока О. М., Філіпенкова Н. А., Харковенко В. В.– Одеса, 2009. – 27 с.
- 20.Патриляк І. К, Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. – 590 с.
- 21.Шорников П. «Операция 1111»: замысел, исполнение, итоги / П. Шорников. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ava.md/037-65-let-velikoi-pobedi/04042-operaciya-1111-zamisel-ispolnenie-itogi.html>
- 22.Советский Придунайский край (1940-1945 гг.). Документы и материалы. – Одесса, 1968. – 408 с.
- 23.Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. : [Навчальний посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів.] / Я. Й. Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.
- 24.Державний архів Одеської області (ДАОО). - Ф. Р-2238, Одеська обласна комісія сприяння у роботі Надзвичайної Державної комісії з встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників і їхніх спільників і заподіяного ними збитку громадянам, колгоспам, громадським організаціям, підприємствам і установам. 55 спр., 1943-1945 рр.
- 25.ДАОО. – Ф. 7778 с. – Оп. 1с. – Спр. 8с. Відомості про збитки, завдані населенню Ізмаїльської області німецько-фашистськими загарбниками в період 1941-1944 років (28 травня 1945 р. – 24 січня 1946 р.). – 8 арк.

Дизанова А. В. Оккупационный режим в украинском Подунавье (1941-1944 гг.).

В статье рассмотрены особенности румынско-немецкого оккупационного режима в украинском Подунавье 1941-1944 гг., системы управления, социально-экономической политики, политики румынизации населения, ущерб, нанесённый оккупационным режимом.

Ключевые слова: украинское Подунавье, румынско-немецкий оккупационный режим, губернаторство, румынизация, репрессии, материальный ущерб.

Dizanova A. V. Occupation regime in the ukrainian Danube (1941-1944 gg.).

The article describes the features of the Romanian-German occupation regime in ukrainian Danube in 1941-1944., Management, socio-economic policy, the policy of Romanization of the population, damage caused by the occupation regime.

Key words: Ukrainian Danube, the Romanian-German occupation regime, governor, Romanization, repression, material damage.